

Jämfört med den kritiska filosofin är Kants politiska teori förhållandevis okänd. Pratas det om den alls tenderar det vara för att i andlösa ordalag berömma hans framsynthet: han förespråkade fritt och aktivt medborgarskap i en representativ demokrati där konstitutionen, inte en monarks egensinne, är högsta auktoritet. Inte minst imponerande brukar hans kosmopolitiska vision i *Den eviga freden* anses vara. Jag ska inte beröra *Den eviga freden*. I stället ämnar jag säga något om just det fria medborgarskapet och de spänningar som finns mellan den idén och den politiska teorin i dess helhet. Dessa spänningar kan förklaras av andra spänningar, nämligen mellan den politiska teorin och moralfilosofin, inte minst genom att den moralfilosofiska definitionen av lag på ett problematiskt sätt överförs till det politiska sammanhanget. Jag ska avsluta med att identifiera ett viktigt kantianskt avtryck i vår samtida politiska filosofi.

Kants politiska frihetsbegrepp är tvåfaldigt. Dels återfinns här det negativa frihetsbegrepp som blivit ett signum för den liberala traditionen. Politisk frihet består då i frånvaron av externa hinder i annan form än lag. Frihet är en skyddad sfär där individen handlar efter eget skön. Den princip suveränen ska respektera i sin maktutövning är den som i vår tid associeras med John Rawls: största möjliga frihet som är förenlig med lika stor frihet för alla. Till skillnad från J. S. Mill ansåg Kant inte att lag är en rättfärdigad frihetsinskränkning. I ett republikanskt styresskick – vad vi idag kallar representativ demokrati – är lag ingen frihetsinskränkning alls. Tvärtom är det endast under lag som individens frihet är möjlig. Den andra aspekten av den politiska friheten återfinns i idén om det aktiva medborgarskapet. Här finns en tydlig koppling till moralfilosofin. I sin moralfilosofi använder Kant metaforen om ändamålsens rike för att illustrera hur man som aktör kan vara fri samtidigt som man är bunden av morallagen: jag förblir fri i den utsträckning jag binder mig själv. Det är skälet till att Kant ansåg det demokratiska styrelseskicket vara det enda legitima: en aktiv medborgare som deltar i lagstiftningsprocessen förblir fri under lag. Liksom den moraliska aktören binder han sig själv.

Kants politiska teori utvecklades i en brytningstid och han var inte mer framsynt än andra som verkade i samma upplysningsanda. Snarare framstår han som konservativ jämfört med såväl de franska som de brittiska upplysningstänkarna. En svårighet för Kant måste ha varit att forma en teori som skulle kunna hysa hans sympatier för politisk reform och till och med för den franska revolutionen, samtidigt som den i sina normativa delar harmonierar med moralfilosofin. Här kommer definitionen av lag in i bilden.

Att offentligheten styrs av lag och inte av en makthavares nycker är människornas trygghet och garanten för frihet. I det avseendet befinner sig Kant i den republikanska mittfåran tillsammans med Locke, Rousseau och många andra. Suveränen – lagstiftaren – har en moralisk skyldighet att stifta lag som är rättvis i den meningen att den respekterar friheten. Annorlunda uttryckt har suveränen i sitt lagstiftningsarbete en skyldighet att handla i enlighet med morallagen. Detta har tolkats som att Kant var kritisk till traditionella auktoriteter. Men här finns ett problem. För Kant har ”lag” en speciell innebörd. En lag är en regel som gäller absolut, med nödvändighet och utan undantag. En regel som inte är absolut bindande är per definition inte en lag. Denna definition av lag använder Kant i såväl moralfilosofin som i den politiska teorin. Konsekvensen av det är att alla påbud som är utfärdade av den som enligt konstitutionen har rätt att stifta lag är absolut bindande, även då lagstiftaren brutit mot sin skyldighet att stifta lag som är rättvis. Som medborgare är man absolut skyldig att lyda allt som har status av lag. Hade det varit tillåtet att ifrågasätta suveränen hade det uppstått en motsägelse, säger Kant, eftersom en suverän per definition är just suverän och inte får motarbetas. Kants politiska teori innehåller alltså ett absolut förbud mot att göra revolt, något som han minst sagt hade svårt att förena med sin sympati för den franska revolutionen. Det är också svårt att se hur medborgaren – som utövar sitt medborgarskap genom sin rösträtt – kan sägas binda sig själv och därmed förbli fri om den genom allmänna val valde maktavaren med bindande verkan kan utfärda förtryckande lag.

Till följd av detta lydskrav blir frihetsprincipen kraftlös, vilket är förbluffande med tanke på vilken betydelse den tillskrivs som autonomins beskyddare. Inte ens yttrandefriheten, som för Kant var en viktig del av friheten i offentligheten, har egentligen någon kraft. För det första får den aldrig användas till att ifrågasätta konstitutionen och suveränen, eftersom det skulle ge upphov till motsägelser. För det andra sätter just lydskravet käppar i yttrandefrihetens hjul. En poäng med yttrandefriheten, tänker man sig, är att den ska vara ett redskap mot förtryckande lag. Men i och med det absoluta lydskravet, som alltså följer av

definitionen av vad lag är, är man som undersåte bunden även av censurlag som eliminerar yttrandefriheten. Frihetsprincipen är alltså ingen hjälp mot lagstiftare som ignorerar sin skyldighet att stifta rättvis lag och i och med det skänker teorin inte någon motståndskraft åt denna princip.

Inte ens för dem som tillskrivs medborgarstatus – de som förblir fria under lag för att de binder sig själva – är frihetsprincipen ett verktyg mot en skrupelfri lagstiftare som ignorerar väljarnas förtroende. Förmodligen kunde Kant inte tänka sig att en lagstiftare under en republikansk konstitution skulle vara skrupelfri, vilket kan ha att göra med hans, även för 1700-talet, gammalmodiga syn på staten. Från 1600-talet och framåt växer ett nytt statsbegrepp fram, enligt vilket staten är en abstrakt institutionsstruktur. Kant sällar sig till den gamla republikanska traditionen och ser staten som förbundet mellan medborgarna. Ett element av förtroende finns då inbyggt i blotta idén om staten. Att se staten som ett förbund avspeglar sig också i tendensen att se offentliga relationer som kontraktsrättsliga, en tendens som lever kvar än idag, trots att det gamla statsbegreppet har försvunnit. Medborgarna står som kontraktsparter till varandra och kontraktsparter är jämlika, annars kan inga avtal ingås. Vi accepterar inte kontrakt mellan parter där den ena står under den andras makt. Den segslitna idén om den kontraktsrättsliga offentliga relationen bygger på ett implicit antagande om jämlikhet mellan offentlighetens aktörer. Därmed har förtryck och underordning *inom* medborgarkollektivet hamnat i skymundan. Kant är en av bovarna i detta drama. Kretsen av medborgare utgörs av egendomsägande män. Kvinnor utesluts på grund av att de till sin natur anses oförmögna till praktiskt förnuft; de kan inte handla efter viljans princip. Män som lönearbetar utesluts för att de är ekonomiskt beroende av andra, vilket omöjliggör utövande av den autonomi de i princip har kapacitet för. De som kvalar in som medborgare är alltså de som redan är jämlika: ekonomiskt oberoende män.

Vi moderna människor har utvidgat medborgarskapet till att omfatta alla vuxna, det vill säga även de underordnade grupper som tidigare förnekats medborgarstatus, utan att reflektera över om kontraktsmodellen för inbördes förehavanden därmed borde ifrågasättas. Det faktum att medborgarkollektivet består av en brokig skara folk där vissa av sociala och ekonomiska skäl är underordnade andra är ett försummat förhållande i politisk filosofi och skulden för det finns bland annat i det kantianska arvet.

Här finns ett missat tillfälle. Kants politiska teori har inget att säga om ekonomiska förhållanden. De politiska plikterna utsträcker sig enbart till fullkomliga plikter, de som är negativa till sin natur, inte till de positiva ofullkomliga plikterna, som till exempel plikten att hjälpa nödställda.

Frågan om rättvis fördelning blir därmed inte politisk. Det skapar en besynnerlighet när den politiska teorin relateras till moralfilosofin. Ekonomiskt beroende omöjliggör autonomi; det är skälet till att lönearbetare inte kan vara medborgare. Kant säger explicit att lönearbetare är medel för arbetsgivarens syften. Relationen mellan lönearbetare och arbetsgivare representerar alltså just det som enligt en av de kategoriska imperativets formuleringar ("Handla så att du alltid behandlar mänskligheten som ett mål i sig självt, aldrig bara som ett medel") är omoraliskt. Denna människovärdesprincip borde, tycker man, rimligen användas för att kritisera sådant socialt och ekonomiskt beroende som underminerar den. I stället använder Kant beroendet som skäl för att utesluta hela grupper från medborgarskap. Ett omoraliskt förhållande läggs till grund för politisk alienering. Med tanke på vilken betydelse självständigheten har för Kant är han förbluffande blind inför den sociala och ekonomiska grunden till beroenderelationer. Vi kan bara spekulera i hur mycket radikalare den politiska filosofin hade varit om det kategoriska imperativet i stället hade använts för att kritisera ekonomisk ojämlikhet och könshierarkier.

Vad gäller kvinnor är konsekvenserna av att fränkännas medborgarskap mer vittgående än för de ekonomiskt beroende männen. Till skillnad från manliga lönearbetare är kvinnor uteslutna från offentligheten på grund av sin natur. De saknar den förmåga till självständighet som medborgarskapet kräver. Däremot sägs kvinnor omfattas av de andra två politiska principerna: frihetsprincipen och principen om likhet inför lagen. Kvinnor saknar alltså inte politisk ställning helt i Kants teori; de saknar "bara" medborgarstatus. Men det här går inte ihop. Frihetsprincipen omfattar de individer som är kapabla till autonomi, det vill säga har förmågan att handla efter viljans princip. Det är just den förmågan som friheten – här den politiska negativa friheten i form av frånvaron av intervensering – är tänkt att skydda. Om kvinnor av naturen inte är utrustade med den egenskap som gör frihetsprincipen relevant är de mer radikalt uteslutna från politiken än vad Kant tillstår.

Hur ser då arvet från Kants politiska tänkande ut? Att representativ demokrati under en rättvis konstitution har kommit att framstå som det enda legitima styrelseskicket har vi knappast Kant att tacka för. I det avseendet var han ingen pionjär. Han hakade på en trend snarare än drev något nytt. Hans kosmopolitiska vision har inte alls fått den genomslagskraft den kanske förtjänat. Tvärtom har den politiska filosofin haft mycket svårt för att blicka bortom nationsgränser. Globala frågor har bara helt nyligen börjat få någon uppmärksamhet värd att tala om.

Notabelt är dock att vår tids mest dominerande politiska filosof var kantian. Kants inflytande på John Rawls har emellertid varken med de-

mokrati eller globalisering att göra. Innehållet i Rawls frihetsprincip är kantianskt men i övrigt är det i strukturen som Kants ande svävar. Kant såg moralen som en subjektiv mänsklig konstruktion som ändå är objektivt handlingsvägledande. Dess syfte är att lösa konflikter, inte att skapa lycka eller framgång. Rawls hade samma syn på rättvisan. Hans argumentation är genomgående kantiansk, även då han menar sig ha frångått den kantianska moralbasen för rättvisan. I *A Theory of Justice* (1971) använder Rawls en kantiansk moraluppfattning om värdet av individuell autonomi som grund för försvaret för de två rättviseprinciper han förfäktar. Detta försvar kom han senare att förkasta, något som ibland har tolkats som att han rört sig bort från sina kantianska rötter. Inget kunde vara mera fel. I *Political Liberalism* (1993) vill Rawls vara neutral gentemot substantiella moraluppfattningar och försvarar i stället sin position med att den är förenlig med kravet att rättviseprinciper görs offentliga. Detta krav innebär att principerna får underbyggas endast med argument som alla kan acceptera. Med "alla" avses alla som är "reasonable", det vill säga alla som skriver under på principen att samarbete ska ske på sjysta och jämlika villkor. De som vill driva igenom sin egen själviska vilja på andras bekostnad förtjänar inte att tas i beaktande. Diskussionen i *Political Liberalism* är på många sätt mer intressant i sin kantianska grund än det tidiga ganska osofistikerade autonomiargumentet. Enligt kantiansk rättvisa är de handlingar vars princip tål att göras offentlig att betrakta som rättvisa, vilka de än är. Enligt rawlsiansk rättvisa är det på kantianskt manér inte tillåtet att göra undantag för sig själv när konflikter ska lösas i offentligheten. Kontentan är att det grundläggande krav som moraliska aktörer har att leva upp till inte är att de ska bete sig på ett visst sätt, utan att de ska förhålla sig till varandra på ett visst sätt. Nog är det en tanke värd att förvalta.